

OSMANLI DEVLETİNDE SİNEMA

Özkan KARACA¹

1897'de sinematografin hemen hemen tüm dünya ülkeleriyle aynı zamanda Osmanlıya girişiyle birlikte dünyanın birçok yerinde ve Osmanlı topraklarında çekilen belge filmlerin gösterimleri başlamış, önceleri birkaç yerde yapılan bu gösterimler giderek yaygınlaşmış, daha sonra sinema salonları açılarak çeşitli ülkelerin filmleri gösterilmeye başlanmıştır.

1896 ya da 1897 yıllarındaki bu halka açık gösterinin düzenlendiği yer, Galatasaray (Beyoğlu) karşısına düşen Hammalbaş sokaktaki Avrupa Pasajı'nın 7 numaralı yeriydi. Sinema tarihlerine Sponek Birahanesi adıyla geçen bu salonda böylece "halka açık ilk gösteri" gerçekleşmiş oldu. Bu gösterinin Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice basılan ilanında şunlar yazar:

... Beyoğlu Galatasaray'ı karşısında Sponeck Salonu'nda İstanbul'da birinci defa olarak Paris ve bütün Avrupa'nın mazharı takdiri olmuş olan canlı fotoğraf lübiyatı her akşam icra olunur... "²

Türk sinemasında bilinen ilk film 1905'te çekilmiştir, yapımcısının kim olduğu ise bilinmemektedir. Yalnızca Selim Sırrı Tarcan'ın bu filmin çekiminde rehberlik yaptığı biliniyor ki, bu da filmi yapanların yabancı olduğu kanısını güçlendiriyor. Ancak filme ilişkin şu ana kadar belge bulunamadığı için ilk film sayılamaz.

Weinberg'in film gösterilerini 1898 yılında yine İstanbul Beyoğlu'nda Cambon adlı bir Fransız'ın yaptığı gösteriler izler. Gösterim aygıtının kalitesi, filmlerin uzun olması ve filmlerdeki Türkçe açıklamalar nedeniyle halkın Cambon'un gösterilerini daha çok beğenmesi üzerine Weinberg'in aygıtını yenilediğini, daha uzun filmler getirterek seyircinin filmi daha iyi anlaması için gösterim sırasında bir görevlinin ayağa kalkıp açıklamalarda bulunmasını sağladığını hatta aynı dönemde Weinberg'in sık sık Saray'a çağrılarak filmler oynattığı da belirtilmektedir.³ Ayrıca, o yıllarda gösterilen filmlerin kısa metrajlı belge ve güldürü filmleri olduğunu, zamanında filmleri izleyen yazarların anılarından ve belgelerden anlaşılmaktadır.⁴

29 Mart 1903'te çıkarılan ve 25 maddeden oluşan bir nizamnameye göre; Osmanlı'da sinema gösterileri yapma hakkı 35 sene süreyle müslim ya da gayrimüslim ayrımı yapmadan herkese tanınıyor, bu hakka sahip olanlar, anonim şirket kurabiliyordu. Ancak bu şirketin adı 'Osmanlı Sinematograf ve Lantern Majik ve Çeşitli Manzaralar Gösterme Şirketi' olacak ve Merkezi İstanbul'da bulunacaktı. Ayrıca hak sahipleri, sinema faaliyetlerini gerçekleştirmek için gerekli mühendis ve makinistlerden başka bütün personelini Osmanlı halkından seçeceklerdi. Yerli mühendis ve makinistler gereken şartları yerine getirmeleri durumunda istihdamda öncelikli olacaklardı.⁵

İlk zamanlarda özel bir gösteri salonuna sahip olmayan ve kıraathane gibi erkeklere özel mekânlarda halka tanıtılan ve kısa sürede sevilen, hatta Ramazan gecelerinde Karagöz ve Meddah'a eşlik eder duruma gelen sinemanın kadınlarla tanışması ise bu yeni aygıtın

¹ Şair, Yazar. "Atlantik Medya ve Prodüksiyon" şirketinde yapımcı ve yönetmen, ozkankaraca@atlantikmedya.com

² Mustafa Gökmen, Eski İstanbul Sinemaları, İstanbul Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1991. s. 21.

³ Nijat Özön: Türk Sineması Tarihi, Artist Yayınları, İstanbul, 1972. s. 23.

⁴ Alim Şerif Onaran: Türk Sineması 1. Cilt, Kitle Yayınları, Ankara, 1999. s.11.

⁵ Ali Özuyar, Devlet-i Aliyye'de Sinema, De Ki Basımevi, Ankara, 2007. s. 14

konaklara girmesiyle olmuştur. Bu dönemde İstanbul'un her tarafında elektrik tesisatı tam olmadığı için sinema gezgin bir durumdaydı. Sinemacı, gösterim aygıtıyla elektrik tesisatı olan mekânlara gider, dörder beşer dakikalık yedi sekiz film den oluşan programlarla seyircileri eğlendirirdi.⁶ Ancak, sinemanın sürekli bir salona kavuşması için 1908 yılını beklemek gerekecekti.

Halkın sinemaya gösterdiği rağbeti göz önüne alan Weinberg, 1908'de Türkiye'deki ilk sinema olan "Pathe Sineması"nı⁷ yaptırdı. Böylece İstanbul'da Tepebaşı'nda ilk yerleşik sinema salonunun açılmasıyla eğlence yerlerinde adeta bir sığıntı gibi yaşayan sinema, gerçek mekânına kavuşmuş ve giderek Türk toplumunun gelenekselleşmiş eğlence yapısındaki yerini de almış oldu. Burada hemen belirtmek gerekir ki, sinemanın Türkiye'ye girişinden söz ederken aslında özellikle İstanbul'un Avrupa yakasına, o zamanki adıyla "Pera" -Beyoğlu semtine girişi kastedilmektedir. Sinemanın halk tarafından sevilmesi, gösterilere talebin artması, bu buluşun İstanbul'da ve diğer büyük kentlerde de yayılmasına neden oldu.

İstanbul'da açılan Pathe Sineması'nın ardından Beyoğlu'nda "Palas", Taksim'de "Majik" sinemaları açılır. İstanbul yakasında ise Sirkeci'de Kemal ve Şakir Seden kardeşler Fuat Uzkınay ile birlikte "Ali Efendi" ve Demirkapı'da "Kemal Bey" sinemalarını açarlar. 1914'te Murat ve Cevat Beyler tarafından İstanbul yakasında ilk film gösterisinin yapıldığı "Fevziye Kıraathanesi"nin⁸ yerinde "Milli Sinema" adıyla açılan sinema, Türkler tarafından işletilen ilk sürekli sinema salonu olarak tarihteki yerini alır. Daha sonra bunları "Elektra", "Elhamra" ve "Opera" sinemaları izler. İzmir'de de Kordonboyu'nda 1909'da ilk açılan Pathe Kardeşler ya da Kramer Sineması'nı izleyen diğer sinemalar ise "Asri Sinema", "Ankara Sineması", "Lale Sineması", "Milli Sinema", "Elhamra Sineması", "Tayyare" Sinemaları ile Güzelialı ve Karşıyaka'daki sinemalar olmuştur.⁹

Talat Bey, yabancıların Anadolu'da film gösterileri düzenlemesine izin vermiş; ancak iş film çekmeye geldiğinde bu tür teşebbüsleri kati suretle yasaklamıştır. Bu yasaklama güvenlik tedbiri ya da olası casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek gibi anlaşılabilir nedenlerden ötürü yapılmış olabilir.¹⁰

1914'lerde sinema, en azından İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlerde bilinen bir olaydır, sinema salonları vardır ve sinemaya tutkun seyirci kitlesi yetişmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'de bir sinema vardır, ancak bu, Türk Sineması değildir. Çünkü sinema işletmeciliğinin büyük bir kısmı azınlıkların veya yabancı uyrukluların elindedir. Türkiye'de sinema denilince Weinberg, akla gelen tek uzman sinemacıdır. Bu tarihlerde Türkiye sinemayı keşfetmiş, aynı zamanda sinema da Türkiye'ye gelip geçen ve daima egzotik görüntüler peşinde olan yabancı operatörler, sinemacılar yoluyla Türkiye'yi keşfetmiştir.¹¹

⁶ Ali Özuyar: Sinemanın Osmanlıca Serüveni, Öteki Matbaası, Ankara, 1999. s.33 - 35

⁷ Pathe (Cinema Theatre Pathe Freres) Tepebaşı Meşrutiyet Cad. Eski Anfi Tiyatrosu. Sonra Asri ve Ses sinemaları ile Şehir Tiyatrosu komedi kısmı olan yer Mimarı Campanaki. Sahibi İstanbul Şehremaneti., İşletmecisi Sigmund Weinberg. 1890'larda tiyatro olarak yapıldı.2 * 1908'- den 1942'ye kadar sinema olarak kullanıldıktan sonra tekrar tiyatroya çevrildi. 1958'de Belediye tarafından yıkıldı. Halen yerinde İstanbul Sergi Sarayı var. Bkz: Arkın Sinema Ansiklopedisi, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1975. s. 452

⁸ Fevziye Kıraathanesi, Şehzadebaşı Caddesi ile Feyziye Caddesi'nin birleştiği köşede idi. Fevziye Caddesi tarafında (Daruşşafaka'nın kurucularından) Vidinli Tevfik Paşa'nın konağı vardı, Kıraathanenin kapısı Şehzadebaşı Caddesine açılyordu. Bkz: İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu, Koçu Yayınları, 1972. s. 5727

⁹ Alim Şerif Onaran, Türk Sineması, s.12.

¹⁰ Ali Özuyar, Babıâli'de Sinema, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2004. s.41.

¹¹ Giovanni Scognamillo: Türk Sinema Tarihi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1998. s. 22.

1914'e kadar İstanbul'da açılan sinema salonlarının sahipleri ve işletmecileri gayrimüslimlerden ve yabancılardan oluşuyordu. 1913 yılında beş yeni sinema salonunun açılması, bazı yerli müteşebbisleri bu sektöre yöneltti. 19 Mart 1914 tarihinde Şehzadebaşı'nda Cevat Boyer ve Murat Bey tarafından Türkiye'nin ilk yerli sinema salonu olan "Millî Sinema" açıldı? ¹²Bir süre sonra devreye Şakir ve Kemal Seden kardeşler girerek, dönemin ünlü lokantacısı Ali Efendi ve Fuat Uzkınay'la birlikte, Sirkeci' de "Ali Efendi Sineması"nı açacaklardır. ¹³

Dünya sineması belge filmlerden sinema anlatımının oluşmaya başladığı kurmaca filmlere geçmiş, hatta 1915 yılına gelindiğinde gerek Amerika gerekse Avrupa'da sinema anlatımının öne çıktığı uzun metrajlı yetkin film örnekleri verilmiştir. Ancak Türk sinemasının gelişimi dünya sinemasıyla aynı çizgide olmamıştır. 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin kurulmasına kadar çekilen belge filmler dışında Türk sinemasında yerli yapım gerçekleştirilmemiş, ancak bu tarihten sonra resmi kuruluşlar eliyle ilk yerli yapımlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

1918 yılında savaşın bitmesi üzerine, resmi bir kuruluş olan Merkez Ordu Sinema Dairesi feshedilmiş, fakat sinema ile ilgili çalışmalar durmamıştır. Film yapımını ve belge film çekimleri yarı resmi kuruluşlar olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1915) ve Malul Gaziler Cemiyeti (1918) bünyesinde devam etmiştir.

Sinema alanındaki bu gelişmeler kaçınılmaz olarak ciddi bir rekabet ortamı oluşturdu. Her şirket ya da salon, gişe gelirlerini artırmak için tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermeye başladı. El ve duvar ilanlarıyla yapılmakta olan tanıtım faaliyetleri, dönemin gazete ve dergilerinde de yer bulmaya başladı. Bu durum 1920'li yıllarda gelişme gösterecek olan reklam ve ilan söktürün de oluşumuna zemin hazırladı. Sinema alanındaki bu gelişmeler ve halkın sinemaya olan ilgisi, sinemanın ne olduğu konusunda yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını ve sinemanın bağımsız bir yayın olarak Osmanlı basınında yer almasını sağladı.

¹² Nijat Özün, Türk Sineması Kronolojisi, Bilgi Yayınları, Ankara, 1968, s. 42.

¹³ Agah Özgüç, Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler, Yılmaz Yayınları, 1990. s. 8-9.